स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड

कला शाखा,

मराठी विभाग

¯Öß‹“Ö.›ß. (´Ö¸ÖšÖß) ¯Ö¤¾ÖßÃÖÖšÖß ÃÖÖ¤¸ केलेला संकल्पित विषयाचा

स्थूल आराखडा

¯Ö²Ö¬Ö विषय :

मराठी कादंबऱ्यातून आलेले ऊस उत्पादक शेतकरी व साखर उद्योगाचे चित्रण : एक चिकित्सक अभ्यास

अभ्यासक

ÁÖß. ¸Ö•ÖÖ¸Ö´Ö †ÖŸ´ÖÖ¸Ö´Ö ¯ÖÖ™ß»Ö

मु.पो. बहे, ता. वाळवा, जि. सांगली (४१५४०९)

भ्रमणध्वनी 9423804288

‡ ´Ö»Ö - rajarampatil4288@rediffmail.com

मार्गदर्शक

डॉ. गंगाधर शिवाजी नामगवळी

‹´Ö.‹.,‹´Ö.×±ú»Ö.,¯Öß‹“Ö.›ß.

महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय, उदगीर.

भ्रमणध्वनी ९४२२६५७७३७

‡ ´Ö»Ö - gs.namgawali@gmail.com

प्रबंध विषय - मराठी कादंबऱ्यातून आलेले ऊस उत्पादक शेतकरी व साखर उद्योगाचे चित्रण : एक चिकित्सक अभ्यास

❑ प्रास्ताविक :-

‰úÃÖ Æ पुरातन काळापासून शेतकऱ्यांना पैसा मिळवून देणारे पीक आहे. 'नगदी पीक' म्हणून त्याची ओळख आहे. महाराष्ट्रात १९६० नंतरच्या काळात ‰úÃÖ¿ÖŸÖß ¾Ö साखर कारखानदारी मोठ्या प्रमाणावर वाढली. महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री कै. यशवंतराव चव्हाण यांच्या दूरदृष्टीने 'शेतीपूरक उद्योग' ही संकल्पना ¯Öœ †Ö»Öß. त्यातूनच पश्चिम महाराष्ট्रात शेतीच्या क्षेत्रात ब¤»Ö –ाले. धरणे बांधली गेली, कालवे निघाले. त्यामुळे ¿ÖŸÖß»ÖÖ पाण्याची बारमाही सोय –Ö»Öß. ¯Öरिणामी बारमाही असणारे व नगदी पीक म्हणून '‰úÃÖ' शेतकऱ्ÖÖ »ÖÖकप्रिय –Ö»ÖÖ. गुऱ्हाळघरे, खाजगी साखर कारखाने, खांडसरीसाखर व आजची साखर कारखानदारी अशी या उद्योगाची वाटचाल –ाली. सहकाराचे तत्व इथे रूजले व सहकारी साखर कारखाने निघू लागले. सहकारी तत्वावर विठ्ठलराव विखे पाटील यांनी लोणी बु॥ (प्रवरानगर) या ठिकाणी साखर कारखाना उभा केला. खाजगी कारखानदारीकडून सहकारी साखर उद्योग †ÃÖÖ विकसित –Ö»ÖÖ.

आजच्या घडीला महाराष्ट्राच्या पश्चिम भागात ‰úÃÖ उद्योग सर्वात मोठा उद्योग मानला जातो. या मोठ्या उद्योगाची मराठी साहित्याने काय दखल घेतली ? हे पाहणे गरजेचे आहे. मराठी कादंबरीत या उद्योगाचे प्रतिबिंब कसे उमटलेले आहे ? हे पाहणे आवश्यक आहे. शेतकरी व ग्रामीण जीवनाचा कणा असणाऱ्या ऊसउद्योगाची

मराठीत नव्याने लिखाण करणाऱ्या पिढीने कितपत दखल घेतली? याचा अभ्यास होणे आवश्यक आहे. या गरजेतून हा विषय प्रबंधासाठी निवड»ÖÖ †ÖÆ.

❑ **<u>विषयाचे महत्व :</u>**

महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांना पैसा मिळवून देणारे 'नगदी पीक' म्हणून ऊस या पिकाकडे पाहिले जाते. पश्चिम महाराष्ट्र ही ऊस उद्योगाची खाण मानली जाते. साखर कारखानदारीने शेतकरी जीवनात परिवर्तन घडविले आहे. किंबहुना मराठी ग्रामीण साहित्यात चित्रित –ÖÖ»Ö»ÖÖ शेतकरी आज पूर्णत: बदलला आहे. सहकाराचे •ााळे, ऊसाचा रोकड पैसा यामुळे शेतकरी जीवन बदलले. शेतकऱ्यांच्या दारात सायकल जावून राजदूत मोटार, कालांतराने बुलेट, हिरो ÆÖ>Ö †Ö»ÖÖß. ²Ö»Ö•ÖÖ>ß“Öß जागा ट्रॅक्टरने घेतली. छोटे ट्रॅक्टर ¾Ö ¿ÖŸÖÖß“Öß ×¾Ö×¾Ö¬Ö †¾Ö•ÖÖ¸ ^¯Ö»Ö²¬Ö –ÖÖ»ÖÖß. त्यामुळे शेतकरी जीवनात परिवर्तन घडले. नवा कामगार वर्ग, ऊसŸÖÖ> मजूर, बँका, ¯ÖŸÖÃÖÃ£ÖÖ, ¤¬Öसंस्था, कुक्कुटपालन संस्था यांचे जाळे विणले गेले. किर्लोस्करचा नांगर, ×¾Ö×Æ¸ß¾Ö¸“ÖÖ ¯Ö¯Ö †Ö»ÖÖ, पर्यायाने लाकडी नांगर व वि×Æ¸ß¾Ö¸ß»Ö '´ÖÖ™' Æ§¯ÖÖ¸ –ÖÖ»ÖÖß आणि शेतीत क्रां×तकारी बदलांना सुरूवात –ÖÖ»ÖÖß. धरणाची निर्मिती, नदीवरील बंधारे, कॅनाल, पाट, पाणी योजना, लिफ्ट इरिगेशन, ठिबक - ŸÖÖÂÖÖ¸ सिंचन या नव्या गोष्टी ऊसपट्टयातील गावात आज दिसतात. या सवÖ“Ö ´ÖÔ ‰úÃÖ शेतीत आहे. या ‰úÃÖ शेतीची मराठी कादंबरीने कितपत दखल घेतली? या शेतीचे, शेतकऱ्यांचे, कामगारांचे, ‰úÃÖŸÖÖ>´Ö•Öरांचे व राजकारणाचे चित्रण मराठी कादंबरीत कितपत आले? याचा विचार प्रस्तुत प्रबंधात करावयाचा आहे. यादृष्टीने हा प्रबंध महत्वपूर्ण असून, हा विषय नव्या विचारांना चालना देणारा ¾Ö अत्यंत महत्वाचा †ÖÆ.

❑ <u>**विषय ÆËüÖ :**</u>

प्रस्तुत प्रबंधातून खालील हेतू शोधता येतील.

1) मराठी कादंबरीतील ‰úÃÖ ¿ÖÏÖß ¾Ö ÃÖाखर कारखान्यांनी केलेल्या परिवर्तनाच्या चित्रणाचा ¾ÖÖ›ü मयीन अभ्यास करणे.

2) मराठी कादंबरीतील साखर उद्योगाच्या जीवावर चालणारे राजकारण, समाजकारणÖच्या चित्रणाचा ¾ÖÖ›ü मयीन अभ्यास करणे.

3) मराठी कादंबऱ्यातील ऊस शेतीच्या अर्थकारणाचा वाङ् मयीन अभ्यास करणे.

4) मराठी कादंबरीतून प्रतिबिंबीत –ाालेल्या ऊस शेतकऱ्यांच्या समस्यांचा मागोवा घेणे.

5) मराठी कादंबरीतील ऊस उद्योग व साखर कारखान्यातील कामगार जीवनाच ŸÖÃÖ"Ö ‰úÃÖ ŸÖÖ›ü ´Ö•Ö¸Öच्या चित्रणाचे ¾ÖÖ›ü मयीन स्वरूप पाहणे.

6) मराठी कादंबरीतील ऊस शेतीने केलेल्या परिवर्तनाचा शोध वाङ् मयीन दृष्टिकोनातून करणे.

❑ <u>**विषयाची व्याप्ती :**</u>

†Ö•Ö ³ÖÖ¸ŸÖÖत साखर व ऊस उद्योग शेतकरी जीवनात महत्वपर्ण असा उद्योग आहे. महाराष्ट्रात सुमारे १७५ सहकारी साखर कारखाने असून ५६ खाजगी साखर कारखाने आहेत. या उद्योगापासून शेतकऱ्यांना ऊस पिकाचे उत्पादन व त्यापासून मिळणारा पैसा, कारखानदारांना साखर व अन्य उत्पादनापासून मिळणारा पैसा, कष्टकरी मजरांना मिळणारे काम व दाम यामुळे एकूणच शेतकरी, कष्टकरी व कारखानदार यांचे जीवनमान उंचावण्यास म¤ÖŸÖ –ााली. याचे चित्रण मराठी कादंबऱ्यांमध्ये प्रभावीपणे †Ö»Öê †ÖÆê.

या अनुषंगाने अनुक्रमे पुढील कादंबऱ्यांचा अभ्यास प्रस्तुत विषयातून करता येईल.

1. शिदोरी, व.ह.पिटके, मÆŸÖÖ पब्लिकेशन पुणे १९६9.
2. साखरसम्राट, ×¾Ö»ÖÖÃÖ ¾Ö¸ü, सुपर्ण प्रकाशन पुणे, 1984.
3. कुणाच्या खांद्यावर, बा.ग. केसकर, ´ÖÆŸÖÖ पब्लिकेशन पुणे, 1984.
4. कोयता, ÃÖ¸¤Ö¸ü •ÖÖ¬Ö¾Ö, साहित्य सेवा प्रकाशन औरंगाबाद, 1984.
5. ¯ÖÖ“Öºþ™ü, अरुण जाखडे, अभिनुजा प्रकाशन पुणे, 1991.
6. गव्हाणी, ¿ÖÖŸÖÖ •ÖÖ¿Öß, Ã¾ÖÖºþ¯Ö प्रकाशन औरंगाबाद, 2002.
7. साखरफेरा, मोहन पाटील, कॉन्टिनेन™»Ö प्रकाशन पुणे, 2006.
8. चेअरमन, अशोक कुलकर्णी, साज प्रकाशन पुणे, 2006.
9. गाव पांढरीच्या वाटेवर, आप्पासो खोत, †•Ö²Ö प्रकाशन कोल्हापूर, 2009.

वरील कादंबऱ्यांचा वाङ् मयीन अभ्यास प्रस्तुत विषयाच्या अनुषंगाने करता येईल.

❑ पूर्व संशोधन :

१९६० नंतरच्या ग्रामीण साहित्याचे आशय व विषय बदलले त्या दृष्टिकोनातून विचार करता या संदर्भात पुढील प्रमाणे संशोधन –ÖÖ»Ö»Ö ×¤üÃÖŸÖ.

1) शेतकरी संघटनेचा मराठी कादंबरीवरील परिणाम (नांदेड) (२०11).

2) '×¿Ö¤üÖ¸üß' ¾Ö 'गावपांढरीच्या ¾ÖÖ™ü¾Ö¸ü' या कादंबऱ्यांवर ×¿Ö¾ÖÖ•Öß ×¾ÖªÖ¯ÖßšÖ - कोल्हापूर येथे एम.फिल्. साठी संशोधन –ÖÖ»Ö †ÖÆü.

3) १९६० नंतरच्या ग्रामीण कादंबऱ्यांवर मर्यादित प्रमाणात सहकार, राजकारण व अनुषंगाने एम.फिल्. साठी संशोधन –ÖÖ»Ö †ÖÆü.

परंतु 'ऊसशेती व साखरकारखानदारीने केलेल्या परिवर्तनाच्या' अंगाने कोणतेही संशोधन –ÖÖ»Ö»Ö दिसून येत नाही. त्यामुळे या प्रस्तुत प्रबंधातून ऊसउद्योग, शेतकरी, शेतकऱ्यांच्या समस्या, साखर कारखाना कामगार, कारखान्याच्या माध्यमातून चालणारे राजकारण यांचा ¯ÖÃÜÖÜÖ कादंबऱ्याच्या अनुषंगाने अभ्यास करून, प्रबंध सादर करून ही उणीव भरून काढता येईल असे मला ¾ÖÖ™üÖ.

❑ <u>प्रस्तुत विषयाच्या अभ्यासाच्या सोयीसाठी पुढील प्रमाणे प्रकरणांची विभागणी करता येईल :</u>

प्रकरण पहिले - मराठी ग्रामीण कादंबरी व ऊस शेतीचे चित्रण

1.1) ग्रामीण कादंबरी व्याख्या

1.2) ग्रामीण कादंबरीच्या प्रेरणा

1.3) ग्रामीण कादंबरीचे स्वरूप व वाटचाल

1.4) मराठी वाङ्मयातील ऊस शेतीचे चित्रण.

प्रकरण दुसरे - ‰úÃÖ शेतीचे चित्रण करणाऱ्या कादंबऱ्यांचा चिकित्सक अभ्यास

2.1) कथानक विचार

2.2) पात्र रचना

2.3) कादंबऱ्यातील समस्या चित्रण

2.4) ग्रामीण जीवनातील परिवर्तन.

2.5) निवेदन पध्दती

२.६) दलितांचे चित्रण

२.७) प्रादेशिकतेचे चित्रण

प्रकरण तिसरे - साखर उद्योगाचे चित्रण करणाऱ्या कादंबऱ्यांचा संशोधनात्मक अभ्ÖÖÃÖ.

3.1) शेतकऱ्यांची होणारी पिळवणूक.

३.२) साखर उद्योगातील राजकारण.

3.3) साखर कारखाना कामगार वर्गाचे चित्रण.

3.4) साखर उद्योगामुळे –ालेले ग्रामीण परिवर्तन.

3.5) ‰úÃÖ ¤¸ÖÃÖÖšß –ालेली आंदोलने

3.6) ऊस शेतकरी आत्महत्या ?

प्रकरण चौथे - ‰úÃÖशेती व साखरउद्योगाचे चित्रण करणाऱ्या कादंबऱ्यांची वैशिष्टये

४.१) शेतकऱ्यांच्या समस्या.

४.२) साखर उद्योगातील राजकारण

४.३) शेतकरी जीवनातील परिवर्तन

4.4) ग्रामीण शिक्षण व्यवस्था

४.५) कारखाना कामगार जीवन.

4.6) प्रतिमा आणि प्रतिके

4.7) ³ÖÖÂÖÖ¿Ö»Öß

प्रकरण ५ वे - ˆ¯ÖÃÖÓÆÖ¸

- ¯Öx¸x¿ÖÂ™

- **×नवडलेली अभ्यास पध्दती :**

या प्रबंधासाठी प्रामुख्याने समाजशास्त्रीय अभ्यास पध्¤ŸÖß“Ö ŸÖÃÖ“Ö ºþ¯Ö¾ÖÖ¤ß समीक्षा पध्दतीचा अवलंब आवश्यक असून अभ्यासाच्या अनुषंगाने इतर पूरक अभ्यास पध्दती वापरता येईल.

❑ संदर्भ ग्रंथसूची :-

अ) निवडलेल्या कादंबऱ्या -

अ.नं.	कादंबरी	लेखक	विषय	प्रकाशक	प्रकाशन ¾ÖÂÖ
1	×¿Ö¤Ö¸ß	व.ह.पिटके	साखर कारखाना कामगार चित्रण	´ÖÆüŸÖÖ पब्लिकेशन पुणे	1969
2	साखरसम्राट	×¾Ö»ÖÖÃÖ ¾Ö¸¡	राजकारणाचे चित्रण	सुपर्ण प्रकाशन पुणे	1984
3	कुणाच्या खांद्यावर	बा.ग. केसकर	नवविवाहीत ‰úÃÖŸÖÖê› ´Ö•Ö¸¡ जोडप्याची शोकांतिका	मेहता पुणे	1984
4	कोयता	ÃÖ¸¤¸¡ •ÖÖ¬Ö¾Ö	‰úÃÖ ŸÖÖê› ´Ö•Ö¸¡	साहित्य सेवा प्रकाशन औरंगाबाद	1984
5	¯ÖÖ“Ö¹þ™	अरुण जाखडे	†×ÛÖ×¸ŒŸÖ ‰úÃÖ उत्पादन शेतकरी समस्या	अभिनुजा प्रकाशन पुणे	1991

अ.नं.	कादंबरी	लेखक	विषय	प्रकाशक	प्रकाशन ¾ÖÂÖ
6	गव्हाणी	¿ÖÖŸÖÖ •ÖÖ¿ÖÛ	स्त्रीच्या दृष्टीने साखर उद्योग	Ã¾ÖºÖ¯Ö प्रकाशन औरंगाबाद	2002
7	साखरफेरा	मोहन ¯ÖÖ™ü»Ö	‰úÃÖ ¤ü¸ü¾ÖÖœü आंदोलने / शेतकरी समस्या	कॉन्टिनेन्™»Ö प्रकाशन पुणे	2006
8	चेअरमन	अशोक कुलकर्णी	साखर उद्योगातील राजकारण	साज प्रकाशन पुणे	2006
9	गाव पांढरीच्या ¾ÖÖ™ü¾ÖÖ¸ü	†Ö¯ÖÖÃÖÖÖ खोत	ऊस शेती व ग्राम परिवर्तन	†•Ö²Ö प्रकाशन कोल्हापूर	2009

<u>ब) संदर्भ ग्रंथ :-</u>

1) बापट / गोडबोले - ´Ö¸üÖŠÛ कादंबरी तंत्र आणि विकास तृ.आ.१९९७

2) डॉ. आनंद यादव - ग्रामीण साहित्य व वास्तव - ´ÖÆüŸÖÖ पब्लिकेशन पुणे 1993

3) डॉ. वासुदेव मुलाटे, ग्रामीण साहित्य स्वरूप व दिशा, कैलास प्रकाशन औरंगाबाद.

4) ›Ö. ¾ÖÖÃÖÖÖ¤êü¾Ö मुलाटे, ग्रामीण साहित्य चिंतन आणि चर्चा, स्वरूप प्रकाशन औरंगाबाद.

5) डॉ. मदन कुलकर्णी, मराठी प्रादेशिक कादंबरी तंत्र व स्वरूप, श्री मंगेश प्रकाशन नागपूर, प्रथम आवृत्ती, १९९४.

6) नागनाथ कोत्तापल्ले, ग्रामीण साहित्य स्वरूप व शोध, ´ÖÆÜÖ पब्लिकेशन पुणे 1987.

7) नागनाथ कोत्तापल्ले, साहित्याचा अन्वयार्थ, मेहता पब्लिकेशन पुणे, सप्टेंबर 1996.

8) डॉ. रवींद्र ठाकूर, मराठी ग्रामीण कादंबरी, मेहता पब्लिकेशन ¯ुणे १९९३.

9) डॉ. रवींद्र ठाकूर, मराठी कादंबरी : समाजशास्त्रीय समस्या.

10) ÃÖ¯ÖÖ. चंद्रकुमार नलगे, ग्रामीण वाड् मयाचा इतिहास, सुरेश पुणे १९९६.

11) चौगुले वि.शं., साहित्य संवाद, प्रतिमा प्रकाशन पुणे, १९९४.

12) ›Öò. गो. मा. पवार, साहित्यमूल्य व अभिरूची, साकेत प्रकाशन औरंगाबाद.

13) डॉ.गो. मा. पवार / हातकणंगलेकर म.द., मराठी साहित्य : प्रेरणा व स्वरूप, पॉप्युलर प्रकाशन पुणे, १९८६.

14) डॉ. विलास खोले, गेल्या अर्धशतकातील मराठी कादंबरी, दुसरी आवृत्ती 2000

15) ¤ü.ÜÖÖ.³ÖÖÃÖ»Ö, ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन, मेहता पब्लिकेशन पुणे, २००९.

16) वामन जाधव, ग्रामीण साहित्य व शेतकरी जीवन, ¤ÃÖ¸ß †Ö¾Ö¢Öß 2007

17) बांदिवडेकर चंद्रकांत, मराठी कादंबरी : चिंतन आणि समीक्षा, मेहता पब्लिकेशन पुणे, 1996.

18) ¸Ö.¸ü. ²ÖÖ¸Ö›ü, ग्रामीण साहित्य, साकेत प्रकाशन औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती 1996.

19) गो.म.कुलकर्णी, मराठी ग्रामीण साहित्य, परिसर आणि प्रवाह, मेहता पब्लिकेशन पुणे, १९९९.

20) महेश खरात, ग्रामीण साहित्य, आकलन व आस्वाद, प्रथम आवृत्ती २००८.

21) डॉ. आनंद यादव, ग्रामीण साहित्य स्वरूप व समस्या, मेहता पब्लिकेशन पुणे, 1984.

22) डॉ. रामचंद्र काळुंखे, ग्रामीण कादंबरी : आकलन आणि विश्लेषण, कैलास पब्लिकेशन औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती २०१३.

23) कवठेकर बाळकृष्ण, दलित साहित्य : एक आकलन, मेहता पब्लिकेशन पुणे, द्वितीय आवृत्ती १९९६.

24) कऱ्हाडे स. दा. - समाज आणि साहित्य, लोक वाङ् मय गृह प्रकाशन, मुंबई, ¯ÖÊÖ´Ö †Ö¾Öé¢Öß 1995.

25) नियतकालिके - ललित, साधना, प्रतिष्ठान, अभिरूची, महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका, शेतकरी गोडवा, कृषिवार्ता, बळीराजा, कृषिमित्र, ॲग्रोवन 'सकाळ' मुलाखती.

हा संशोधनाचा स्थूल आराखडा असून अधिकविचारांती बदल होऊ शकतील.

अभ्यासक, मार्गदर्शक,

ÁÖß. ¸Ö•ÖÖ¸Ö´Ö †ÖÝ´ÖÖ¸Ö´Ö ¯ÖÖ™ß»Ö
´Ö.पो. बहे, ता. वाळवा, जि. सांगली.
भ्रमणध्वनी ९४२३८०४२८८

प्रा.डॉ.गंगाधर शिवाजी नामगवळी
<´Ö.<.<´Ö.x±ú»Ö.¯Öß<“Ö.>ß.
´ÖÆÖ¸ÖÂ™ ^¤यगिरी महाविद्यालय उदगß¸